

„Аналіз майбутнього“ та його роль в управлінні соціально-політичними процесами

Володимир Горбатенко,
доктор політичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права ім. В. Корецького
НАН України

Людині властиве постійне прагнення хоча б краєм ока заглянути у завтрашній день, передбачити майбутні події. Але основна причина, яка спонукає людину вдаватися до прогнозування, полягає в бажанні краще зрозуміти явища сьогоденні. Недаремно мудрий Франсуа де Ларошфуко зауважував: “Чи може людина з цілковитою впевненістю сказати, чого їй захочеться в майбутньому, якщо вона не може зрозуміти, чого їй хочеться тепер?”

Прагнення прогнозувати є однією з головних функцій людської свідомості. Ще Платон заперечив, що людина завше жадає проникнути очима розуму в майбутнє. Таке бажання ще більш властиве тим, хто управляє соціально-політичними процесами. Та й сама суспільно-політична практика засвідчує: чим вищий рівень прогнозування, тим ефективнішим і результативнішим є планування та управління.

Обґрунтовуючи актуальність проблеми політичного прогнозування, український дослідник М. Зелінський визначив, що вона в наш час зумовлена такими чинниками: “1. Ускладнилися процеси розвитку суспільного життя в умовах НТР. 2. Значно розширилися обсяг і масштаби прогностичної діяльності, кількісна і якісна багатоманітність об’єктів прогнозування. 3. Зросла соціальна, економічна, екологічна, інформаційна цінність прогнозів” [1]. За таких умов у пострадянському сьогоденні політичне прогнозування повинне було б стати однією з найважливіших складових реформування суспільства. Однак поки що цього не сталося. Причина?

На думку поета Й. Бродського, ця обставина пов’язана з тим, що у нашій

реальності немає стійкого відчуття майбутнього, “апетиту, бажання думати про майбутнє”. І не просто думати, а “якось його для себе формулювати”. За його зауваженням, при всьому героїзмі наших інакомислячих, які були готовими піти в тюрму чи навіть прийняти смерть за свої переконання, жоден з них не потрудився накреслити план майбутнього, альтернативу тому, чому вони протистояли. Причина в тому, що думка про майбутнє була узурпована державою. Пропаганда “світлого майбутнього” відбила в людей будь-яке бажання заглядати в завтрашній день. Крім того, у розвитку нашого суспільства не існує відчуття еволюційного ритму. В результаті – або цілковита статика, або сильні потрясіння. І тому людина не планує. Що стосується нинішніх молодих людей, які з ножем пристають до горла, то така реакція на специфіку соціального буття скоріше означає не прагнення збагатитися в ім’я майбутнього, а є своєрідним проявом нервової поведінки, коли людина не заглядає далеко вперед [2].

Ця ситуація лише підтверджує необхідність соціального прогнозування в широкому контексті та здійснення прогнозів у політичній сфері на пострадянському просторі й, зокрема, в Україні. Визнати достатньою існуючу практику реалізації прогнозів немає жодних підстав. Що ж стосується прогнозів, які нині складаються, то й тут, як правило, виявляються дві основні вади: 1) “дефіцит стратегічних складових, здатності вирватися з цупких обіймів поточної суспільно-політичної кон’юнктури у часовому і просторовому відношеннях”; 2) “слабке наповнення предметно-практичними елементами, рекомендаціями щодо вчасної та ефективної реалізації прогнозних висновків” [3].

Підкресливши актуальність проблеми, варто зафіксувати основні її поняття. Основне з цих понять – **прогноз** (від грец. prognosis, pro — наперед, gnosis — пізнання), означає науково обґрунтоване судження про можливі стани того чи іншого явища в майбутньому, альтернативні шляхи і терміни їх реалізації. Прогноз є універсальним методом і водночас невід’ємною функцією будь-якої наукової дисципліни. Він, з одного боку, спирається на знання про невідомі на момент прогнозування властивості об’єктів реальної дійсності та, з другого, на знання властивостей неіснуючих на момент прогнозування об’єктів.

В сучасній науці розрізняють три основні способи прогнозу. До них належать: екстраполяція, моделювання і експертиза. Із сукупності різноманітних методів та напрямків їхнього застосування складається так звана прогнозна система. Розробка її, як правило, здійснюється з урахуванням вимог прогностики.

Прогностикою називають теорію та методологію розробки прогнозів, дослідження динаміки і перспектив розвитку соціальних процесів, тих чи інших явищ людського співіснування. Прогностичні дослідження постійно вдосконалюють наукові засоби, які слугують підвищенню обґрунтованості

Володимир Горбатенко

та ефективності прогнозів. Сучасна прогностика враховує співіснування в цивілізаційному розвитку неоднакових темпів соціального поступу – зон прискорених та уповільнених змін, співіснування елементів традиції і сучасності, зіткнення старого і нового в соціально-політичних процесах, наявність інерції та маятникових інверсій. До основного інструментарію, яким оперує прогностика, належать: ретроспективний аналіз, нелінійні методи опанування майбутнього, стратегія і тактика, моделювання сценарного простору, проектування оптимальних траєкторій, моніторингові зрізи громадської думки, визначення недоступних людському розумінню зон індивідуального і суспільного буття людини.

Процес, позначений терміном **прогнозування**, як правило, передуює розробці планів, програм, проектів. Разом з тим, за його допомогою прогноуються також наслідки їх забезпечення. Основу прогнозування становлять взаємопов'язані джерела інформації про майбутнє: оцінка перспектив розвитку майбутнього стану прогнозованого явища на основі існуючого досвіду, найчастіше за допомогою аналогії з уже відомими схожими явищами і процесами; екстраполяція на майбутнє тих чи інших тенденцій, закономірності яких у минулому і сучасному досить добре відомі; модель передбачуваного стану певного явища чи процесу, побудована відповідно до очікуваних або бажаних змін, характер і перспективи розвитку яких достатньо відомі. Прогнозування, як випереджальне відображення дійсності, в кожній науці має свої специфічні характеристики. Суспільні науки, в тому числі й політологія, здійснюють соціальне прогнозування, в рамках якого вчені-політологи виділяють як невід'ємну й водночас специфічну складову політичне прогнозування.

Під **соціальним прогнозуванням** розуміють дослідження перспектив розвитку соціальних процесів і явищ, мета якого – підвищення наукової обґрунтованості й ефективності соціального програмування, планування та управління. Соціальне прогнозування зорієнтоване на альтернативне виявлення перспектив розвитку конкретних соціальних процесів, пов'язаних з життєдіяльністю суспільства. Цей тип прогнозування належить до інтегративних галузей знання, оскільки він охоплює собою соціально значущі проблеми, які заздалегідь не можна розвести по окремих департаментах науки. Обґрунтовані соціальні прогнози неможливі без урахування перспектив економічного, екологічного, демографічного розвитку, науково-технічних новацій, культурно-ціннісних трансформацій, міжнародних відносин тощо.

У тісному зв'язку із соціальним прогнозуванням перебуває „соціальне проектування” – науково обґрунтоване визначення варіантів планового розвитку соціальних процесів і явищ, спрямоване на перетворення конкретних соціальних інститутів. Соціальне проектування є одним з елементів передпланової діяльності при розробці можливих варіантів

певного рішення. Цей різновид управлінської діяльності може широко застосовуватись при розробці програм соціального захисту різних груп і верств населення (жінок, дітей, молоді та ін.).

Науково-обґрунтовані соціальні прогнози та проекти тісно пов'язані з передбаченням розвитку політичних подій. Такого роду передбачення якраз і називають **політичним прогнозуванням**. Воно передбачає спеціальні наукові дослідження політичних процесів, явищ, подій, внаслідок яких з одних, уже відомих даних про минуле й сьогодення, одержують інші дані — уявлення про можливі стани політичних об'єктів, що піддаються прогнозу.

До проблематики політичного прогнозування майбутнього належать як глобальні питання, що охоплюють великі регіони й людство в цілому, так і локальні, але не менш складні проблеми в різних сферах людської діяльності. Відповідно, політичне прогнозування включає: 1) проектування в політичній сфері, розробку політичних сценаріїв, проектів майбутнього політичного буття, за якими передбачається або планується розвиток подій у певному суспільстві; 2) здатність до політичного передбачення окремо взятої особи чи групи індивідів за допомогою інтуїції, знання, інтелектуального чи соціального проектування на основі сукупного досвіду.

Важливу роль у здійсненні політичних прогнозів відіграють дослідження громадської думки, соціологічні опитування, дані яких є особливо важливими в періоди політичних виборів на різних етапах їх проведення. Громадська думка є різновидом колективного судження, в якому у формі оцінки, ствердження чи засудження висловлюється ставлення масової свідомості до певних соціально значимих проблем (у тому числі й до проблем майбутнього суспільно-політичного розвитку).

Враховуючи здатність громадської думки різнобічно впливати на свідомість і практичну діяльність людей, регулювати їх соціальну поведінку, в контексті політичного прогнозування важливого значення набуває опанування мистецтва її формування. Для цього необхідно насамперед правильно і своєчасно визначити завдання, проблеми, потреби колективу і сприяти їх обговоренню. Виходячи з цього, український соціальний філософ В. Кушерець слушно вважає, що при доборі проблематики для обговорення необхідно враховувати такі моменти:

„1) для обговорення доцільно вибрати найактуальніші проблеми, які можуть зацікавити членів колективу, врахувати наявність необхідного інтересу колективу до об'єкта громадської думки. Інакше пануватиме байдужість, пасивність при обговоренні;

2) предмет обговорення повинен мати життєво важливе значення для колективу. Громадська думка буде мати конкретне значення лише в тому випадку, якщо вона висловлена з важливого питання і своєчасно;

3) проблеми, які формують громадську думку, повинні відображати стратегічні і тактичні завдання, що стоять перед суспільством;

Володимир Горбатенко

4) дуже важливо, щоб висунуті для обговорення питання якомога точніше відображали ситуацію, що виникла в колективі. Не варто вдаватись до розгляду питань занадто широкого плану;

5) важливо також враховувати компетентність колективу в обговоренні зазначених проблем і у виробленні щодо них думки. Треба пам'ятати, що це значно впливає на значущість громадської думки" [4].

Будь-яка майбутня ситуація тією чи іншою мірою є невизначеною. В умовах цієї невизначеності цілком природним є прагнення людини, суспільства знизити її рівень. Таке прагнення особливо загострюється в умовах динамічних суспільних змін, подібних до тих, які переживає нині українське суспільство. Перехідний стан суспільного організму постійно провокує питання: "Хто ми?"; "Де ми?"; "Куди йдемо?"; "Як можна досягти добробуту?"

Поряд з цими питаннями постають й інші, актуальні для всіх, у тому числі й для стабільних, розвинених суспільств: "Володіти чи бути?"; "Яким буде світ у майбутньому?" тощо. Отже, передбачення майбутнього так чи інакше впливає на свідомість і поведінку людей в умовах сьогодення.

Залежно від наявної в політичних прогнозах картини майбутнього людина жадає або активно прагнути до нього, або протидіяти йому, або пасивно чекати на нього. У зв'язку з цим будь-який політичний прогноз містить у собі як науково-пізнавальний зміст, так і має певне ідеологічне призначення. Однак у будь-якому випадку намагання заглянути в завтрашній день означає прагнення подолати невизначеність майбутнього. Останнє спонукає вчених, політиків створювати програми розвитку суспільства, його модернізації. Вищезазначене є свідченням того, що політичному прогнозуванню властиві дві основні функції – ідеологічна та пізнавальна. Власне, між ними політичні прогнози завжди й коливаються, як годинниковий маятник. При цьому кожен прогноз розробляється з метою запобігання небажаних наслідків вірогідного розвитку подій з тим, щоб спрямувати їх у бажане річище.

У політичному прогнозуванні виділяють дві іпостасі: теоретико-пізнавальну та управлінську.

Теоретико-пізнавальна функція ґрунтується на загальнонауковому підході, основу якого становлять безмежність і плюралізм наукового пошуку, подібно до позиції, сформульованої В. Вернадським стосовно призначення філософії: „Філософія ніколи не розв'язує загадок світу. Вона їх шукає. Вона намагається охопити життя розумом, але ніколи досягнути цього не може. Філософська істина завжди може бути піддана сумніву вільною особистістю, що шукає" [5]. Управлінську іпостась прогнозування можна проілюструвати за запропонованою І. Бестужевим-Ладою „методикою довгострокового попереджувального аналізу даних" [6]. Ця методика передбачає такі кроки:

1. Постановка проблем та побудова їх ієрархії, що складається з

ключових і субключових проблем. При цьому бажана так звана індикація проблем, тобто представлення їх у вигляді впорядкованої сукупності індикатумів – найменувань конкретних показників та індикаторів (цифрової чи інших характеристик проблеми).

2. Виявлення перспективних проблем, до яких належать: 1) ті, що назрівають і вже дають про себе знати; 2) очікувані – ті, що ще не виникли, але можуть почати визрівати за певних умов. Поряд з перспективними мають враховуватися і поточні проблеми. Якщо останні можуть фіксуватися особою, що приймає рішення, та її апаратом, то для виявлення перспективних проблем потрібна група експертів.

3. Цілепокладання. Включає визначення мети, заради якої здійснюються всі рішення. Головним критерієм цілепокладання є досягнення оптимуму.

4. Побудова „дерева рішень” і аналіз наслідків їхнього прийняття. На цьому етапі найважливішим є попереднє врахування негативних наслідків тих чи інших рішень.

Об'єктом політичного прогнозування виступають внутрішня і зовнішня політика, а предметом – пізнання можливого характеру політичних подій, явищ, процесів.

Внутрішньополітичне прогнозування включає взаємовідносини між різними соціальними верствами і групами певного суспільства, характерними ознаками яких є прямиий чи опосередкований зв'язок з державною владою, а також прагнення до оптимізації управління політичними процесами. За умови здійснення прогновної оцінки конкретних політичних подій, суб'єктами прогнозу виступають держава і політичні органи. Прогнозна оцінка діяльності політичних інститутів суспільства і політичних процесів, які в ньому відбуваються, здійснюється науковими колективами і вченими, які досліджують функціонування політичної системи суспільства.

Для підвищення ефективності внутрішньополітичного прогнозування вважається доцільним застосовувати в процесі соціального прогнозування об'єктивні закони, виведені дослідниками із сукупного суспільно-політичного досвіду. До таких законів, зокрема, відносяться:

- 1) закон повторюваності історичних ситуацій;
- 2) закон залежності прогнозу від його інформаційної бази;
- 3) закон цілісності прогнозу;
- 4) закон залежності достовірності прогнозу від кількості прогнозних альтернатив;
- 5) закон залежності передбачення дії певного закону від дії інших законів;
- 6) закон залежності ефективності прогнозу від умов його верифікації [7].

Зовнішньополітичне прогнозування передбачає прогнози у сфері

міжнародних відносин і зовнішньої політики, в яких пріоритет надається оцінкам розвитку і взаємовідносин держав та вивченню загальних тенденцій світового розвитку. На основі зовнішньополітичних прогнозів робляться, як правило, спроби виявити нові можливі фактори розвитку світу, певного регіону, країни.

Такі дослідження досить розвинені в США, де політичне прогнозування у сфері міжнародних відносин здійснюють Гудзонівський інститут, Інститут оборонних досліджень, Інститут майбутнього, Інститут політичних досліджень, Інститут стратегічних досліджень Гарвардського університету та інші установи.

У зовнішньополітичному прогнозуванні, що останнім часом зосереджується на дослідженні загальнозначущої проблеми, від якої похідні всі інші в даній сфері, а саме: „Яким бути міжнародним відносинам у ХХІ столітті?” Починаючи з другої половини ХХ століття, у з’ясуванні цієї проблеми чітко проглядається полеміка між „ідеалістами” і „реалістами”. Перші намагаються представити майбутнє суспільство, систему міжнародних відносин крізь призму стратегій розвитку, проєктів реформ, які б наближали світову спільноту до образу цивілізації майбутнього, що несе в собі добробут, гармонію, мир і співтворчість на благо всього людства. Реалісти жорстко дотримуються силових догм у політиці, які у класичній формі були сформульовані американським політологом Г. Моргентау в книзі „Політика у відносинах між державами” (1948 рік) і пізніше розвинуті Г. Кіссінджером, З. Бжезинським та іншими.

Визначальну теоретико-методологічну роль у прогнозуванні міжнародних відносин в сучасних умовах відіграє парадигма постнекласичної науки, яка орієнтує на міждисциплінарні, проблемно орієнтовані дослідження, реалізацію комплексних програм за участю фахівців природничих і гуманітарних наук. Нова парадигма „орієнтує політичну і соціально-економічну практику на виправлення помилок минулого, що вже стали очевидними, на глибшу інтеграцію й кооперацію, на зміцнення реальної безпеки та забезпечення виживання цивілізації” [8]. Постнекласична наука орієнтує політиків на реагування не на проблеми, що досягають критичної гостроти, а на об’єктивні причини, які їх породжують.

Політико-практична роль зовнішньополітичного прогнозування орієнтує на розв’язання комплексу проблем, пов’язаних з виникненням глобалізації, що являє собою, з конструктивної точки зору, тісну й широку взаємодію держав та міжнародних організацій в оцінці стану і пошуках рішень проблем, що постійно загострюються й зачіпають інтереси не лише окремих держав, а й усього людства, становлять сутність всеосяжної безпеки і безпосередньо впливають на життєздатність біосфери.

Сутність і характерні ознаки процесу глобалізації були зафіксовані в Підсумковому комюніке зустрічі керівників країн „вісімки”, що відбулася

в червні 1999 року в Кельні (Німеччина): „Глобалізація – складний процес, котрий являє собою потоки ідей, капіталу, техніки і товарів по всьому світу, що прискорюються та збільшуються в обсязі, і вже зумовив кардинальні зміни в наших суспільствах. Він зблизив нас, як ніколи раніше. Більша відкритість і динамізм сприяли повсюдному підвищенню життєвого рівня і значному зниженню бідності. Інтеграція дозволила створити робочі місця за рахунок стимулювання ефективності виробництва, розширення можливостей і економічного зростання. Інформаційна революція і ширша взаємодія культур та цінностей посилили тенденцію до побудови демократичних суспільств і боротьби за права людини й основні свободи, одночасно сприяючи розвитку творчості та нововведень. Однак водночас для деяких працівників, сімей і громад глобалізація супроводжується підвищенням ризику, пов’язаного зі зміною місць та фінансовою невизначеністю” [9].

Для опанування сутності політичного прогнозування важливе значення має проблема типологізації прогнозів. За основу типологій беруться різні критерії. Досить поширеним є визначення типів прогнозів за проблемно-цільовим критерієм, який передбачає виділення пошукових, нормативних, аналітичних прогнозів, прогнозів-застережень, прогнозів-розвідників.

Пошукові прогнози означають визначення можливих станів того чи іншого політичного явища, процесу, події в майбутньому, виходячи з наявних тенденцій, з умовним абстрагуванням від рішень, здатних видозмінити зазначені тенденції. Мета цього типу прогнозів полягає у виявленні й уточненні перспективних проблем, котрі підлягають розв’язанню засобами політичного управління за умови збереження наявних соціально-політичних тенденцій. Завдяки пошуковим прогнозам „виявляються і уточнюються перспективні проблеми, які підлягають розв’язанню засобами управління, будується „дерево соціальних проблем” – надзвичайно цінна інформація для осіб, які приймають рішення цільового, програмного, планового, проектного, поточного управлінського характеру” [10]. Прикладами пошукових прогнозів можуть слугувати періодичні прогнози ООН та Міжнародного банку реконструкції і розвитку.

Нормативні прогнози зорієнтовані на визначення шляхів і термінів досягнення бажаного стану об’єкта політичного прогнозування на основі заданих норм, ідеалів, стимулів, цілей. Ці прогнози дозволяють уточнити „дерево соціальних цілей” й покликані „виявити такі резерви сфери організації управління, які допомогли б успішно вирішити проблеми підвищення ефективності суспільного виробництва, оптимізації демографічних процесів (включаючи становище у сфері сім’ї і побуту), подальшого вдосконалення системи установ народної освіти і культури, подолання антисуспільних явищ” [11].

Аналітичні прогнози здійснюються з метою наукового пошуку пізнавальної цінності різноманітних методів і засобів дослідження

майбутнього.

Прогнози-застереження здійснюються задля безперервного впливу на свідомість і поведінку людей з метою примусити їх змінити, спонукати суспільство до прийняття відповідних політичних рішень й таким чином вплинути на небажані для майбутнього тенденції соціального розвитку.

Прогнози-розвідники – провокативні концептуальні визначення майбутнього для виявлення поглядів і підходів щодо сформульованих проблем з боку ідеологічних противників, представників інших цивілізацій. До таких прогнозів, на наш погляд, можна віднести концепції “кінця історії” Ф. Фукуяма й “зіткнення цивілізацій” С. Хантінгтона, адресовані, в першу чергу, посттоталітарним країнам для стимулювання в них самопізнання й виявлення установок на майбутнє.

Різниця між зазначеними типами є до певної міри умовною, оскільки в одному й тому ж конкретному прогнозі можуть поєднуватися ознаки кількох типів. Нерідко ці типи доповнюють одне одного. Так, нормативні прогнози і прогнози-застереження можна розглядати як дві сторони однієї й тієї ж медалі. Підтвердженням цього є діяльність Римського клубу, представники якого ставили за мету піддати громадську думку “шоковій терапії, щоб у наступних нормативних прогнозах було легше нав’язати їй розроблені клубом рецепти звільнення людства від кризових явищ і катастроф” [12].

Розрізняють також типологію прогнозів за часовими параметрами. І хоча подібна градація є до певної міри умовною, однак на основі досвіду прогнозування вже склалося певне розмежування. Так, виділяють прогнози:

- 1) оперативний — до 1 місяця;
- 2) короткостроковий — до 1 року;
- 3) середньостроковий — до 5 років;
- 4) довгостроковий — 15 – 20 років;
- 5) віддалений — 50 років і більше.

При цьому, за досить поширеною практикою, що склалася в сучасній політиці, діапазон між коротко- і довгостроковістю, як правило, звужується до меж десятиліття.

Однією з об’єктивних підстав політичного прогнозування вважається гносеологічний принцип, згідно з яким у світі не існує речей, явищ, процесів, яких неможливо пізнати, а можуть бути лише ще непізнані в даний час закони, окремі сторони і факти дійсності.

Об’єктивний характер прогнозування пов’язаний також з істиною, яка проголошує, що майбутнє тих чи інших політичних подій лежить у площині теперішнього часу, а все нове можна знайти в минулому. Водночас слід пам’ятати, що минуле не може бути безумовним орієнтиром для майбутнього.

У практично-політичному сенсі прогнозування являє собою

багатоступінчатий процес наукового пошуку, який складають такі стадії:

- 1) постановка мети;
- 2) одержання інформації;
- 3) обробка інформації;
- 4) оцінка і аналіз інформації;
- 5) визначення перспектив і вірогідності реалізації прогнозу.

Ефективне політичне прогнозування можливе лише за умови постійного коригування прогнозів з урахуванням найновішої інформації. Прогнозування не можна розглядати як безумовну констатацію, що характеризується дієсловами „буде”, „станеться”. Воно має слугувати в якості умовної, інструментальної діяльності, що вкладається у формулу: „Може бути або станеться за певних умов”. Такий підхід, що знайшов відображення у працях В. Базарова-Руднева, Б. де Жувенеля, Д. Белла, І. Бестужева-Лади, ряду інших футурологів, на сьогодні викристалізувався у концепцію „технологічного прогнозування” і є альтернативою спрощеним передбаченням, що виступають під іменем прогнозування й намагаються, як правило, дати відповіді на запитання: „Хто переможе на виборах?”, „Яким буде курс долара?”, „Хто стане президентом?” тощо [13].

Таким чином, наукові прогнози, навіть якщо вони й не збуваються цілковито, суттєво відрізняються від різного роду наукоподібних пророцтв, основу яких складають астрологія, хіромантія, ворожіння на картах. Пророцтва, як правило, поетичні й загадкові, але в них, порівняно з науково вивіреними прогнозами, є суттєвий недолік. Події, життєві ситуації, які лежать в їх основі, не відстежуються в процесі їх здійснення, а відтак найчастіше складаються по-іншому, або й зовсім навпаки. Так, Ауреліно Хосе з роману Г. Маркеса „Сто літ самотності”, якому карти напророчили довге життя, сімейне щастя, шістьох дітей, взамін всього цього отримав кулю у груди. „Ця куля, вочевидь, погано розбиралась у передбаченнях карт,” – з гіркою іронією зауважує письменник над тілом чергової жертви громадянської війни та сліпої віри в сумнівні пророцтва. Отже, прогнозист у галузі політики „виступає не стільки в ролі традиційного віщуна чи пророка, скільки в ролі технолога, який показує, за яких саме умов і за допомогою яких засобів може бути досягнутий той чи інший стан бажаного майбутнього” [14].

Підсумовуючи сказане, можна зауважити, що рівень цивілізованості сучасного суспільства, поряд з іншими чинниками, значною мірою визначається за рівнем моральної та ціннісної мобілізованості суспільства, в тому числі звернення його поглядів у власне майбутнє. Якщо суспільство до кінця не знає, чого воно хоче, заради чого здійснюються радикальні перетворення, тоді воно виявляє нездатність на даному етапі подолати одне з найнебезпечніших кризових явищ – кризу ідентичності. Подолання такої кризи в сучасних умовах неможливе без активного прагнення основної частини того чи іншого суспільства до постійного діалогу як

всередині власного організму, так і на рівні інших цивілізацій та культур.

Література:

1. Див.: Політологія: Підручник. Для вищ. навч. закладів / За заг. ред. Ю. І. Кулагіна, В. І. Полуріза.—К.: Альтерпрес, 2002.—С. 578.
2. "Зеркало недели". 17 декабря 1994 г.
3. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О. С. Власюка.—К.: НІСД, 2002.—С. 745.
4. **Кушерець В. І.** Формування громадської думки.—К.: Т-во „Знання” УРСР, 1990.—С. 28 — 29.
5. **Вернадский В. И.** Философские мысли натуралиста.—М., 1988.—С. 83.
6. **Бестужев-Лада И. В.** Методика долгосрочного упреждающего анализа данных в технологическом прогнозировании // Социологические исследования.—2000.— № 1.—С. 37 — 41.
7. Див.: **Косолапов В. В.** Методология социального прогнозирования.—К.: Высшая школа, 1981.—С. 104; **Сергеева Е. Я.** Политическое участие и политическая ориентация как объект прогнозирования // Политолог: Взгляды на современность: Сборник статей.—Вып. 9.—М.: ЭКО Энроф, 1996.—С. 28 — 29.
8. **Хозин Г.** Какими быть международным отношениям в XXI веке? // Международная жизнь.—2001.- № 2. — С. 75.
9. Там же. — С. 76.
10. **Бестужев-Лада И. В.** Нормативное социальное прогнозирование: Возможные пути реализации целей сообщества. Опыт систематизации.—М.: "Наука", 1987. — С. 4.
11. Там же. — С. 4, 211.
12. Зарубежная политология: Словарь-справочник / Под ред. А. В. Миронова, П. А. Цыганкова.—М.: Соц.-полит. Журн., Независимый открытый университет, 1998 — С. 236.
13. **Бестужев-Лада И. В.** Методика долгосрочного упреждающего анализа... —С. 37.
14. **Панарин А. С.** Глобальное политическое прогнозирование: учебник для студентов вузов.—М.: Алгоритм, 2000.—С. 13.